

August Willemsen

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1983

August Willemsen (1936-2007) was auteur en vertaler uit het Portugees. Hij vertaalde bij voorkeur 'auteurs' – hele oeuvres of grote delen daarvan, meestal voorzien van rijke en persoonlijke nawoorden die eigenlijk altijd uitmondde in een essay. De Martinus Nijhoffprijs ontving hij met name voor zijn vertaling van het werk van Fernando Pessoa, Carlos Drummond de Andrade, Manuel Bandeira en João Guimarães Rosa, en daarnaast behoorden tot zijn favorieten Dalton Trevisan, Chico Buarque, Graciliano Ramos, Euclides da Cunha en Machado de Assis. Zijn grootste bekendheid als schrijver kreeg hij met Braziliaanse brieven (1985), een van zijn vier titels in de reeks Privé-domein van De Arbeiderspers. In 2021 verschijnt hiervan een nieuwe editie, naar aanleiding van een filmdocumentaire over hem en 'zijn Brazilië' van Frederieke Jochems. Samen met De val en Vrienden, vreemden, vrouwen vormden de Brieven zijn 'Zuid-trilogie' (om met filmer Kees Hin te spreken). In De goddelijke kanarie beleed hij zijn liefde voor het Braziliaanse voetbal. Ook maakte hij samen met fotograaf Bert Verhoef een reisboek over het land dat later in zijn leven zijn tweede vaderland werd: Australië (Van Tibooburra naar Packsaddle). Zijn essayistische werk (dat voor tal van grote schrijvers uit de Portugese en Braziliaanse literatuur in Nederland de weg bereidde) werd gebundeld in Het hoge woord en De taal als bril. VertaalVerhaal dankt Roos Willemsen voor de toestemming dit dankwoord hier te mogen publiceren.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1983

Ik dank de jury en het bestuur van het Prins Bernhard Fonds voor het mij toekennen van de Martinus Nijhoffprijs 1983, om wat die prijs inhoudt aan erkenning van het belang van het Portugees als cultuurtaal.

Reeds in de vorige eeuw zei een Braziliaanse schrijver: ‘Wie in het Portugees schrijft, werkt aan zijn eigen graf.’ Het opwekken van schrijvers uit hun taalkundige graf, of, algemener gezegd, het proces van culturele overdracht via vertaling, lijkt mij het enige excuus voor het bestaan van een prijs voor dit werk, want dat het fatsoenlijk en getalenteerd wordt gedaan zou even vanzelfsprekend moeten zijn als dat een schrijver goed schrijft, en zou dus op geen enkele speciale distinctie aanspraak mogen maken.

Het moet me trouwens toch van het hart dat naar mijn idee het artistieke en creatieve aspect van vertalen vaak te zeer wordt benadrukt. Het artistieke zou men slechts moeten zien als noodzakelijke voorwaarde, en creatief is het werk van de vertaler niet, want hij schrijft andermans werk. Niet dat dat eenvoudig is. Het stelt de vertaler de merkwaardige eis dat hij moet weten wat de schrijver weet. Hij moet vertrouwd zijn met het land van de schrijver en, uiteraard, met de taal daarvan. Maar ook met de regio of de stad van de schrijver en de taalkundige eigenaardigheden dáárvan. Met de tijd van de schrijver, de geschiedenis van diens land, de literatuur daarvan en de speciale literaire traditie waarin hij eventueel zijn plaats heeft. Met andere talen, literaturen, kunsten, kortom: met álles waaraan de schrijver, direct of indirect, refereert. De vertaler moet weten wat de schrijver gelezen heeft, moet op de hoogte zijn van diens literaire invloeden en voorkeuren, en eigenlijk van zijn hele leven. Hij moet weten wat er óver de schrijver geschreven is. En dat alles bij iedere andere schrijver opnieuw. Het schrijven van andermans werk eist dus, behalve enige eruditie, een grondige wetenschappelijke voorbereiding. Hierom noem ik het werk van de vertaler een vorm van toegepaste wetenschap – een aspect dat ik even wilde vermelden, omdat daarop, ook door vertalers, zelden of nooit wordt gewezen, zeer in tegenstelling tot dat ‘creatieve’. Waarom? Misschien omdat de wetenschappelijke investering in de vertaling zelf onzichtbaar is; misschien omdat het makkelijker is creatief te lijken dan wetenschappelijk te zijn.

Om terug te keren tot dat opwekken van schrijvers uit hun taalkundige (in dit geval Portugeestalige) graf: mijn keuze van Portugees als hoofvakstudie is voor een belangrijk deel bepaald door het lezen van een vertaling. Dat was het boek *De binnenlanden*, van de Braziliaan Euclides da Cunha, vertaald door wijlen prof. M. de Jong. Maar misschien was ik voor die keus als het ware gepredisponeerd door het lezen van weer een andere vertaling, al veel eerder, in mijn lagereschooltijd: een avonturenboek, zich afspelend in Zuid-Amerika, met veel mooie, exotische woorden, die mij fascineerden. Van die woorden leerde ik ook dat, bij voorbeeld, een landgoed in alle Zuid-Amerikaanse landen op één na *hacienda* heette, en in dat ene *fazenda*.

En zo wist ik al vroeg dat in die andere landen Spaans gesproken werd en in Brazilië Portugees – iets dat veel mensen nu nog niet weten.

Waarom die onwetendheid? Waarom is voor velen Latijns- of Zuid-Amerika hetzelfde als Spaans-Amerika? Waarom die geringe interesse voor Portugees? Is de taal te moeilijk? Het taalgebied te klein of onbelangrijk? De literatuur oninteressant?

De taal. Portugees is een doodgewone Romaanse taal, qua structuur en woordenschat niet moeilijker dan andere Romaanse talen, zeer verwant met het Spaans en in iets mindere mate met Italiaans en Frans. Wel heeft het, vooral ten opzichte van het Spaans, een zeer afwijkende en bijzonder lastige uitspraak. Maar dat geldt ook voor, bijvoorbeeld, de meeste Slavische en Semitische talen, die bovendien qua structuur voor ons veel vreemder en moeilijker zijn, en die toch meer gestudeerd worden dan Portugees.

Niet de taal dus. De omvang van het taalgebied? Wanneer we weten dat Portugees, over de hele wereld, wordt gesproken door naar schatting 150 miljoen mensen, dat het daarmee wordt beschouwd als de vijfde wereldtaal, en dat Brazilië, met zijn ca. 125 miljoen inwoners, als enige Zuid-Amerikaanse land een economische wereldmacht is, dan wil ik nóg aannemen dat Portugees minder in de belangstelling staat dan Spaans (door ca. 450 miljoen mensen gesproken, een grotere wereldtaal), maar niet zó veel minder. Dan is er sprake van een wanverhouding, wanneer het aantal hoofdvakstudenten Spaans in Amsterdam gemiddeld schommelt rond de 250, en het aantal voor Portugees rond de spreekwoordelijke vingers van één hand. Overigens is dit numerieke argument slechts van kracht indien men eerst wéét dat in Brazilië Portugees gesproken wordt – en zo zijn we terug bij het uitgangspunt.

Is misschien de literatuur oninteressant? Ik zal natuurlijk de laatste zijn om dat te beweren. Maar ook niet de eerste, die het tegendeel beweert. Van de Engelse geleerde Aubrey Bell is de veel geciteerde uitspraak dat de Portugese literatuur, na de klassieke Griekse, de grootste literatuur is van een klein land. Ik kan dat niet controleren, maar het lijkt me een uitspraak die de proporties in het oog houdt. Natuurlijk stelt de Portugese literatuur minder voor dan de Engelse, Franse, Italiaanse, en ik begrijp best die mindere belangstelling voor Portugees, maar (hier weer die wanverhouding) niet zó veel minder. Want laten we eerlijk zijn: de middeleeuwse lyriek van de 13e eeuw, de geschiedschrijver Fernão Lopez in de 15e eeuw, de toneelschrijver Gil Vicente in de 16e eeuw, de dichter Luís de Camões, eveneens in de 16e eeuw, de kanselredenaar António Vieira, in de 17e eeuw, de romanschrijver Eça de Queirós in de 19e eeuw, en de dichter Fernando Pessoa in de 20e eeuw – dat zijn zeven hoofdstukken die tot de grote literatuur van Europa gerekend moeten worden (zoals bevestigd door ieder die hun werk kent), en die slechts onbekend zijn door de onbekendheid van de taal. Rekenen we hierbij de literatuur van Brazilië (bepaald géén klein land), die voor ons interessant begint te worden, in de 19e eeuw, met de roman- en verhalenschrijver Machado de Assis, en die in de 20ste eeuw prozaschrijvers heeft voortgebracht als Euclides da Cunha, Graciliano Ramos, João Guimarães Rosa, Dalton Trevisan, en dichters als Manuel Bandeira, Carlos Drummond de Andrade, João Cabral de Melo Neto, en een

chansonschrijver en componist als Chico Buarque de Holanda, dan wordt het ostracisme waartoe deze schrijvers veroordeeld zijn door de taal waarin zij schreven en schrijven, steeds onbegrijpelijker.

Dus, nogmaals: waarom die onwetendheid! Misschien is er, in het geval van Portugal, sprake van een soort ‘psychologische kleinheid’. Als men zich de kaart van Europa voorstelt hangt daar, links onder, een massieve klomp, het Iberisch Schiereiland. Zoiets is men al meteen geneigd als één geheel te zien. Was nu de meest linkse strook daarvan van de rest gescheiden door onoverkomelijke bergruggen, gapende ravijnen en machtige rivieren, dan zou men dat gedeelte eventueel als een apart land in overweging willen nemen. Maar slechts voor een klein gedeelte wordt de grens tussen beide landen gemarkeerd door natuurlijke barrières, en het verschil schuilt voornamelijk in de taal, en, mét de taal, in een ander soort mensen – maar dat zie je niet op de kaart. Dat is het: men ziet Portugal niet, tenzij als provincie in die klomp. Een paar jaar geleden liet een Noord-Amerikaanse luchtvaartmaatschappij enkele miljoenen bagagelabels drukken met het opschrift: *Lisbon – SPAIN*.

Het is begrijpelijk. De Portugese taal zien als een provincie van de Spaanse, en menen (wat ik nogal eens meemaak) dat men met kennis van het Spaans ook het Portugees beheerst; de Portugese literatuur en cultuur zien als een provincie van de Spaanse; deze nivellerende visie overhevelen op Zuid-Amerika – het wordt misschien allemaal begrijpelijk, maar het zegt natuurlijk meer over de gemakzucht van de mensen dan over taal en literatuur van Portugal en Brazilië.

Voor het overige kan ik slechts constateren dat waar die taal niet wordt bestudeerd, het zal ontbreken aan vertalers. En waar, aldus, de literatuur onbekend blijft, zal ook de stimulans ontbreken de taal te leren. En zo voort. In dat kader, als poging tot doorbreking van deze vicieuze cirkel, zie ik dan ook het voornaamste belang van mijn vertaalwerk en van deze Martinus Nijhoffprijs.

Wat ik doe is een aanzet. Het kan in de verste verte geen aanspraak maken op volledigheid. Een globaal overzicht, met inbegrip van enkele integraal vertaalde schrijvers, zoals de lezer ter beschikking staat die zich wil verdiepen in de Russische of Spaans-Amerikaanse literatuur, biedt het niet. Indien deze prijs zou bijdragen tot het ontstaan van een breder bewustzijn van het bestaan van een Portugeestalige literatuur in Europa en Zuid-Amerika, en indien daardoor, in de toekomst, een paar mensen mij een handje zouden komen helpen, dan zou dat zeer welkom zijn.

Ik dank u.